

NIE BYŁO CUDU

*Nie było cudu,
Cho o ten cud modliły si miliony
Nie błogosławił ju z okna ludu
I słycha było tylko dzwony.
I biły serca wszystkich dzwonów
Powietrze strasznie ci drżało
e najpi kniejsze z ludzkich serc
Bi przestało.*

*Nie było cudu,
Niebiosa si nie rozst piły,
Nie spłyn ł nagle płomie z nieba
I tylko dzwony biły, biły...
A potem chwila taka oto:
Z wielu narodów, krajów, wyzna
Łzy si zły czyły w jeden potok
I wiat si jedn stał ojczyzn
A potem tej modlitwy szum,
Gdy wiat pochwycił si za r ce,
Gdy wielonarodowy tłum
Poczuł, e jednym bije sercem.*

*Nie było cudu.
Wielkiego ycia wielki koniec
Pocz tek dał lepszemu yciu
W którym si z dło mi ł cz dłonie.
Przez dwa tysi ce lat niez bicie
Nikt nie dał wiatu Prawdy wi cej
Ni jeden Człowiek jednym yciem,
Ni jedno konaj ce Serce
Nie było cudu...*

Autor niez nany

p. JAN PAWEŁ II z hm. Ryszardem Kaczorowskim
Rzym, Monte Cassino 17 maja 1989 r.

SŁÓW KILKA...

Czas zacząć na nowo. Na nowo..., gdy SKAUT – Harcerskie Pismo w Internecie miało swoje otwarcie w październiku 1996 r. „Pierwszy numer” z założenia miał mieć charakter pisma informacyjnego dla założonej przez redaktora drużyny harcerskiej w Pradze. Uczestnicząc w tworzeniu stron i przygotowując materiał o zastępcach, uświadomiłem sobie, że Internet, to nowe wówczas dla mnie medium, ma o wiele szerszy zasięg i możliwość oddziaływania niż to na sobie było wyobrazić. Stąd już w tym pierwszym numerze zaistniały materiały historyczne w tym także tekst o pierwszej polskiej księce skautowej Andrzeja Małkowskiego. We wstępie pisałem: *Dla mojej strony przyjętem formułę pisma harcerskiego. Powodów jest wiele. Najważniejsze to: umiłowanie idei harcerskiej, chęć zachowania w pamięci naszych harcerskich i skautowych poprzedników, chęć przeniesienia wspaniałych wartości jakie niesie w sobie harcerstwo w następnym tysiąclecie.*

Pismo nosi nazwę SKAUT, tak samo jak to nasze najstarsze pismo, utworzone we Lwowie w 1911 r. i wspaniale redagowane przez Andrzeja Małkowskiego. Po nim przyszedł szereg wspaniałych ludzi, redaktorów SKAUTA, którzy wielkim wysiłkiem wydawali to pismo aż do tragicznych dni lata 1939 r. Chcę również pamiętać o redaktorach SKAUTA na Bliskim Wschodzie, który krzepił dusze harcerzy, którzy przeszli piekło sowieckich łagrów, a potem ocalenie i [którzy znaleźli] dom na całym Bliskim Wschodzie, Indiach, Afryce i wszędzie tam, gdzie los wojny ich rzucił. Chcę wreszcie pamiętać o redaktorach SKAUTA londyńskiego. Kiedy harcerstwo w Polsce w wielkim stopniu było zagrożone wpływami komunistycznej władzy, Oni głębiej wierzyli, że to się zmieni, i jasny czas wolno ci jeszcze nastąpi.

Winieta, jak zaprojektowałem, ma w sobie graficzny element winiety SKAUTA z 1929 r. To jakby pokłon w kierunku przeszłości, ale także spojrzenie na Lwów jako miasto wciąż i wciąż polskie. Zawsze musimy o nim pamiętać.

Nie mamy miasta Lwowa, nie mamy grobu współtwórcy polskiego skautingu - Andrzeja Małkowskiego. Jego doczesne szczątki przepadły w odmętach wód ciemnych masy. Ale Jego idea jest żywa po dzień dzisiejszy. Jest tylko jedna skaza, która boli, która niesie wciąż złą, gorzką, jest warta. To ran jest podział HARCERSTWA. Byłoby to się zmieniło. Oby.

Od chwili, kiedy pisałem te słowa minęło wiele czasu i wiele się wydarzyło. W 1998 r. ukazał się drukiem w Tarnowie SKAUT – Harcerskie Pismo Odrodzone. Wydano 7 numerów pomiędzy 15 stycznia a 1 września. Największym dotychczasowym osiągnięciem, zdaje się być już w cztery zrealizowane ogromne zamierzenie udostępnienia w Internecie pełnotekstowych wersji czasopism skautowych i harcerskich, zindeksowanych i opisanych bibliograficznie na stronie www.skaut.okay.pl działającej od kwietnia 2004 r.

Teraz przyszedł czas na kontynuację wcześniejszych zamysłów i ich realizację przy szerokiej współpracy wszystkich, chcących godnie uczcić bliskie już rocznicę 100-lecia Skautingu - Harcerstwa. Łamy Internetowego SKAUTA będą dostępne dla osób badających dzieje skautingu i harcerstwa polskiego, a szczególnie bibliografów księki i czasopism harcerskich.

Zapraszam do nadsyłania na adres Skauta materiałów historycznych, dokumentów i fotografii celem ich publikacji - wszystkiego co poszerzy wiedzę o historii i tradycjach Harcerstwa.

Czuwaj!

phm. Marek Popiel HR
23 kwietnia 2005 r.

**SKAUT – HARCERSKIE PISMO
ODRODZONE – W INTERNECIE**

WYDAWCA, REDAKCJA:
© Marek Popiel, Tarnów

Wszelkie prawa zastrzeżone 1996-2005
HARCERSKA PRACOWNIA
ARCHIWALNO-NAUKOWA w TARNOWIE

Wacława Bła ejewskiego „Bibliografia harcerska”

Dla ka dego zainteresowanego dziejami polskiego skautingu i harcerstwa trzy tomy Bibliografii harcerskiej stanowi podstawowe

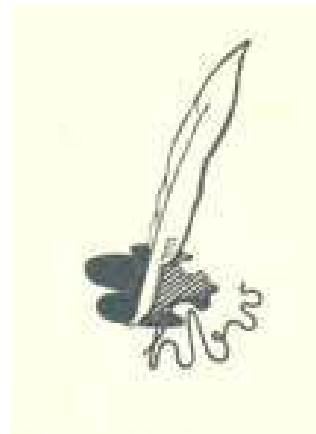
hm. Wacław Bła ejewski

ródło wiedzy. Bez znajomości tej pracy niemożliwe jest zrozumienie fenomenu harcerstwa, ogromu przedsięwzięcia i dokonania tego ruchu, który zaczął się wśród młodzieży polskiej w latach 1909-1911. O ile mi wiadomo żadna inna organizacja skautowa na świecie nie może się poszczycić porównywalną publikacją. Byłoby dlatego, i zaden z ruchów skautowych nie został poddany takimi próbami i nie musiał wykazać się tak wielką odpornością jak harcerstwo, które organizowało młodzież zarówno w czasach pokoju jak i dwóch wojen, w kraju i niemal na całym świecie. Wysoka jakością omawianej bibliografii wynikała głównie z osoby autora-harcera, bibliofila, wydawcy.

Wacław Bła ejewski urodził się w Warszawie w 1902 r. W roku 1921 wstąpił do ZHP, do 7 Warszawskiej Drużyny Harcerskiej im. gen. Karola Kniaźewicza¹. Od tego czasu harcerstwo stało się jednym z głównych zajęć jego życia. Drugim było zainteresowanie książkami, ale to nastąpiło

niedługo później. Przed śmiercią zapisał: *Ja nie zrobiłem wprawdzie wiele w życiu, ale jaki był mój stosunek do otoczenia, jaki ład po mnie zostanie - to sprawiło Harcerstwo*². Poznawał harcerstwo praktycznie, ale też jako jeden z niewielu – teoretycznie.

Od początku swojej harcerskiej służby zbierał książki i wszelkie wydawnictwa harcerskie. W styczniu 1923 r. zamieścił w łamach pisma „Czuj Duch. Pisma Młodzieży Harcerskiej” ogłoszenie tej treści: *KUPI „Harcerza” z lat 1917 i 1918 i roczniki „Skauta” lwowskiego Bła ejewski, Warszawa, Żłota 57-1. Zachował się ten rachunek wystawiony 5 marca 1923 r. przez Spółdzielni Harcerskiej w Kielcach za „dekompil” trzech pierwszych tomów „Skauta” z lat 1911-1914 i 5 numerów „Harcerza” z 1917 r. To były*

Sygnet wydawniczy HBW

początki jego pierwszego, wspaniałego harcerskiego zbioru.

Sytuacja materialna nie pozwoliła Bła ejewskiemu na ukończenie gimnazjum. Tym samym droga do kształcenia uniwersyteckiego była dla niego zamknięta, ale podnosił swoje kwalifikacje na kursach i na Wolnej Wszechnicy Polskiej, do której uczęszczał jako wolny słuchacz w latach 1927-1929³.

W 1933 r. Wacław Bła ejewski został kierownikiem technicznym Harcerskiego Biura Wydawniczego.

Szare 7 WDH, W. Bła ejewski stoi pierwszy z lewej - fot. ok. 1925 r. (ze zbiorów Mariana Mischczuka)

W latach 1933-1936 HBW przygotowało i wydało 42 księgi, z czego 30 przygotował do druku W. Błażejowski. HBW wydało cenne i wielokrotnie wznawiane prace Juliusza Dąbrowskiego, Józefa Sosnowskiego, Wacława Szyrskiego. W Sprawozdaniu NRH za rok 1934 zaznaczono: *Prócz działalności wydawniczej H.B.W. prowadzi szeroką akcję propagandową drogą umieszczania ogłoszeń w pismach harcerskich, rozsyłania stosownych ulotek reklamowych, organizowania tanich tygodniówek, rozszerzając tym samym zasięg dobrej i pięknie wydanej książki harcerskiej, która trafia do szerokich rzeszy*⁴.

Warto też wspomnieć o jeszcze jednym ważnym wydarzeniu, którego głównymi inicjatorami i sprawcami byli Józef Sosnowski i W. Błażejowski. Była to I Wystawa Książki Harcerskiej. W Sprawozdaniu NRH pisano: *Wystawa miała wygląd całkowicie reprezentacyjny, nieustępujący podobnym imprezom znanych instytucji wydawniczych. Na specjalnie zbudowanych w tym celu stołach rozłożyła ona według działów przeszło 500 księgi i broszury, w tym wiele rzadkich i dziś zupełnie wy-*

**Wacław Błażejowski
na Zlocie w Spale w 1935 r.
(ze zbiorów Mariana Miszczuka)**

*czepianych, oraz kilkaset czasopism i jednodniówek harcerskich z różnych okresów czasu. W czasie trwania wystawy od 2-9 grudnia 1934 r. zwiędziło ją około 1000 osób. W dniu otwarcia wystaw zwiędziło do 100 osób ze starszego społeczeństwa, interesujących się ruchem harcerskim, cała Naczelna Rada Harcerska z Przewodniczącym ZHP dr. Michałem Grajskim, który dokonał otwarcia wystawy. Obecni na otwarciu przedstawiciele prasy, dla których zorganizowano specjalną konferencję prasową, po której w najbliższych numerach reprezentowanych przez siebie pism wzmianki i dłuższe artykuły, informujące ogół społeczeństwa o literaturze harcerskiej*⁵.

Bezpośrednim i trwałym rezultatem wystawy była wydana przez HBW praca *Książka Harcerska 1910-1935* opracowana przez Jerzego Linclę (kierownika biblioteki

Głównego Kwartetu Harcerzy) przy współpracy Błażejowskiego. Była to pierwsza poważniejsza bibliografia harcerska zestawiająca księgi (395 pozycji), czasopisma harcerskie i jednodniówki. Bibliografia miała przede wszystkim pomóc w codziennej pracy harcerskiej i dlatego większość bibliograficznych opisów księgi opatrzone krótkimi notkami, tak by czytelnik łatwo mógł wybrać potrzebną pozycję. W książce znalazł się także artykuł hm. RP Stanisława Sedlaczka o pierwszych księgach harcerskich, a Maria Kapiszewska przedstawiła sytuację na rynku prasy harcerskiej. Choć praca nie była pełna, i miała szereg niedociągów, to jednak przez prawie 50 lat pozostawała najważniejszą bibliografią harcerską, a jej forma graficzna do dziś przyciąga wzrok czytelnika. Bardzo wnikliwi i spr-

**Exlibris Centralnego Archiwum Harcerskiego
(ze zbiorów Marka Popiela)**

wiedliwi recenzje opublikował na łamach „Harcerstwa” Tomasz Piskorski⁶. Wytknął on bezlitośnie wszystkie niedociągania i braki w pracy, ale jednocześnie podkreślił jej znaczenie dla dalszej działalności harcerstwa. W. Błażejowski wykorzystał wszystkie uwagi Piskorskiego w swoich pracach bibliograficznych.

W. Błażejowski stworzył także Centralne Archiwum Harcerskie, w którym przechowywano akta wytworzone przez władze Związku oraz bezcenny zbiór dokumentów archiwalnych. Druhowi Wacławowi udało się pozyskać prywatne archiwum harcerskie Piotra Olewskiego, Janusza Rudnickiego, Ignacego Włodkowskiego i Kazimierza Kierzkowskiego. Do zbiorów CAH należało ok. 500 egz. księgi, 80 roczników pism harcerskich, a także ponad 1 tys. zdjęć.

Podczas likwidacji HBW w 1936 r. Wacław Błażejowski ze swym przyjacielem Kazimierzem Gorzkowskim

Sygnet wydawniczy „Godziemba”

założyli wydawnictwo „Godziemba”, którego nakładem ukazało się szereg cennych księzek harcerskich.

W wojny światów i Powstanie Warszawskie przeżył Druh Wacław w Warszawie działając aktywnie przy wydawaniu druków konspiracyjnych. Niemcy dwukrotnie spalili jego księgozbiory – raz w czasie obrony Warszawy we wrześniu 1939 r., drugi raz po zakończeniu Powstania, kiedy planowo grabili i palili miasto.

W kwietniu 1945 r. zgłosili się do niego przedstawiciele władz harcerskich, przeniesionych właśnie z Lublina. Zaproponowano mu pracę w charakterze kierownika HBW. Bez wątplenia na jego decyzję wpłynęła postawa Józefa Sosnowskiego, który w tym czasie został I wiceprzewodniczącym ZHP. Płatną pracę podjął W. Błajewski 1 maja 1945 r. Został równocześnie nie redaktorem „Wiadomości Urzędowych” (redagował je do września 1946 r.) i kierownikiem Centralnego Archiwum Harcerskiego⁷. Dostarczenie jak największej liczby różnego rodzaju księzek harcerskich było sprawą pierwszorzędnej wagi dla harcerstwa. Brak było księzek harcerskich, o czym świadczy także charakterystyczny fragment protokołu z posiedzenia Naczelnicstwa, z 1 czerwca 1945 r.: *Stwierdzono, że wszelkie wydawnictwa harcerskie zakupuje się bez żadnej dyskusji*⁸. ZHP liczył wówczas ponad 250 tys. członków, ale brak było instruktorów. Druh Błajewski nadawał się do roli wydawcy i propagatora księgi harcerskiej chyba najlepiej z całego, uszczupłego wojennymi stratami grona instruktorskiego.

W. Błajewski zaczął pracę od wznowienia księzek przedwojennych.

**Dyplom nadania odznaki 25 lecia ZHP
(spu cizna po W. Błajewskim - udostępnione dzięki uprzejmości p. Zofii Błajewskiej)**

W 1946 r. nakładem HBW ukazały się dwie prace Juliusza Dąbrowskiego: *W wietlicy harcerskiej* (wydanie 2) i *Gry i zabawy w izbie harcerskiej* (wyd. 4, a właściwie 6) a także Oskara Sawrockiego *Praca w drużynie* (wyd. 2) oraz Rolanda E. Philippsa *System zastępowy* (wyd. 3). Zestaw tych księzek uzupełniony o nowe, wietne prace Władysława Szczygła (*Jak pracować w zastępie harcerskim*, *Jak pracować w drużynie harcerskiej*) wydane przez Składnicę Harcerską w Krakowie w 1946 r. był doskonałą pomocą dla każdego instruktora w prowadzeniu drużyny harcerskiej.

Wraz z Kazimierzem Gorzkowskim wznowili także własną działalność wydawniczą, uruchamiając na nowo Harcerskie Wydawnictwo „Godziemba”. Nakładem HW „Godziemba” ukazało się czwarte wydanie *Księżki wodza zuchów* Aleksandra Kamińskiego i *Wskazówki dla skautmistrzów. Podręcznik teorii wychowania skautowego dla drużynowych* przez Lorda Roberta Baden-Powella of Gilwell twórcy ruchu skautowego. Księgi te były powszechnie używane także po odrodzeniu harcerstwa po 1956 r.

Po Zjeździe Łódzkim W. Błajewski wszedł w skład zespołu założycielskiego Harcerskiego Kręgu Instruktorskiego „Wigry” i pozostał w nim do czasu rozwiązania 1 kwietnia 1965 r. Przez pewien czas redagował także czynniki do „Wiadomości Wigierskich” zatytułowany *Kilka dat z dziejów Harcerstwa* (znam 4 odcinki) i *Bibliografia harcerska w układzie chronologicznym* (znam odcinki 7-10). Był także członkiem Komisji Historycznej GKH.

W tym czasie Druh Wacław podjął pracę nad dziełem niezwyklej wagi – nad bibliografią harcerską. Korzystał z własnego bogatego księgozbioru,

Księgi wydane przez wyd. „Godziemba” i Harcerskie Biuro Wydawnicze

Wacław Błażejowski w czasie wystawy bibliofilskiej przed swoimi eksponatami, fot. ok. 1964 (spuścizna po W. Błażejowskim - udostępnione dzięki uprzejmości p. Zofii Błażejowskiej)

ze zbiorów publicznych jak i z wielu zbiorów prywatnych m.in. pozostałych po Tadeuszu Strumille i Ignacym Koziulewskim. Oczywiście W. Błażejowski wykorzystał także poprzednio wydane bibliografie harcerskie. Jak czytamy w notce *Od Autora: Poprzednie próby bibliograficznego opracowania harcerskiego dorobku pienniczego pomijały wiele tytułów, nie dawały pełnego spisu, ograniczają się na ogół do notowania w mniejszych jego elementach, a ponadto nie czyły się w 1934 r.* Druh Wacław pisał w cytowanej już notce: *Bibliografia niniejsza opracowana została w latach 1957-1961. Praca zainicjowana powołana w 1957 roku przez Naczelną Radę Harcerską Komisja Historyczna, której zadaniem było gromadzenie materiałów historycznych do różnego opracowania historii harcerstwa. Do wydania wprawdzie nie doszło, ale autor postanowił kontynuować rozpoczęte dzieło....* Autor miał już podpisaną umowę z wydawnictwem (nie wiem niestety z jakim), ale praca pozostała niestety w maszynopisie⁹. Obejmowała ona wówczas 292 strony. Znalazły się jednak osoby doceniające znaczenie *Bibliografii Błażejowskiej* - bo tak przyjęto popularnie nazwać - i kilka maszynopisów udostępniono zainteresowanym m.in. w Zespole

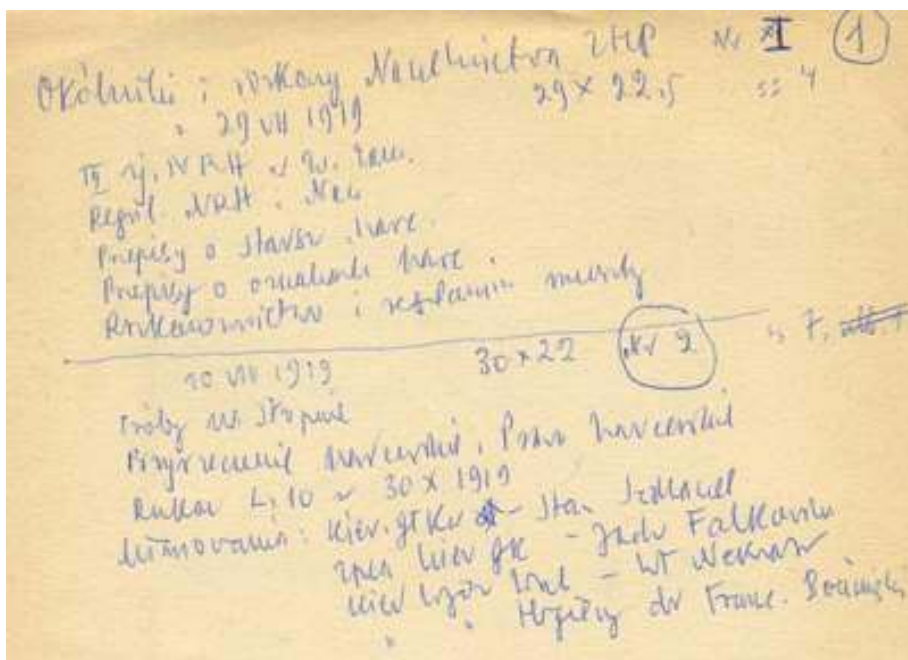
Historycznym GK ZHP i Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu. Warto przypomnieć, iż W. Błażejowski zebrał po raz pierwszy także harcerskie wydawnictwa konspiracyjne i emigracyjne. Trzeba pamiętać, iż wietna *Bibliografia zwartych druków konspiracyjnych wydanych pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945* autorstwa Władysława Chojnackiego ukazała się w 1970 r.

Próbę wydania ponowiono w roku 1973. Tym razem przygotowano już nawet okładkę, a wydawcą miał być Wydział Informacji i Dokumentacji GK ZHP, lecz ostatecznie znowu do publikacji nie doszło. Autor przez ten cały czas uzupełniał swój *Bibliografi*, chociaż stracił w pewnym momencie wiary w jej wydanie. W. Błażejowski od 1962 r. przez prawie 25 lat korespondował z Zenonem Buczewskim z Kanady, który regularnie nadsyłał mu egzemplarze swoich opracowań i wydawnictwa harcerskie wydane na emigracji¹⁰. Buczewski próbował zainteresować wydaniem *Bibliografii* władze harcerskie na emigracji, ale bez rezultatu.

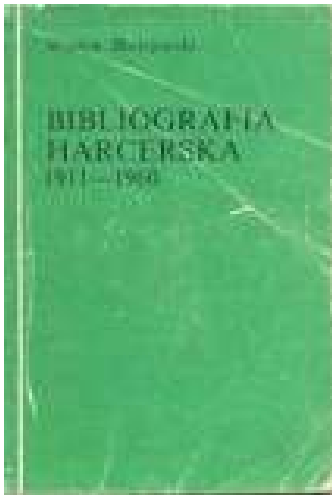
W końcu *Bibliografia* znalazła się w *Tytułowym planie wydawniczym MAW na rok 1978* i przechodząc z planu do planu dotrwała do roku 1981. Ukazała się ostatecznie dokładnie w dwudziestolecie opracowania. Dwa dziesięć lat czekała

organizacja na księkę, która winna być dostępną dla demoinstruktorowi, który musi wiedzieć, do kogo i jak, kto powoła nie chce poznać dorobek ruchu harcerskiego i jego dzieje. To dwudziestoletnie opóźnienie, to nie tylko ogromny skandal, lecz przede wszystkim to wielka strata dla harcerstwa.

W wyniku olbrzymiego wysiłku włożył onego przez Autora otrzymaliśmy pracę, która zadziwia liczbą zebranych pozycji jak i wszechstronnością opracowania. Zasięg chronologiczny obejmuje lata 1911-1960; terytorialny - niemal cały świat. Bibliografia obejmuje druki zwarte, nadbitki artykułów z różnego rodzaju periodyków, prace dotyczące harcerstwa a opublikowane w księgach pamiątkowych, rocznicowych lub pamiątkach szkolnych itp., kalendarze, jednodniówki, sprawozdania oraz druki i odezwy. Nie zostały uwzględnione czasopisma, które Autor słusznie pozostawił do oddzielnego opracowania. *Bibliografia* wraz z *Suplementem* zawiera ponad 2000 pozycji, które składają się na dorobek pienniczy ruchu harcerskiego. Uważny czytelnik zauważy, iż w obu tych tomach występują 2002 numery, ale opisanych pozycji jest więcej, ponieważ niektóre numery mają po kilka dodatkowych oznaczeń literowych. Związane to było z faktem uwzględnienia przez Autora napływających

Notatki hm. Wacława Błażejowskiego z lat siedemdziesiątych (ze zbiorów M. Miszczyka)

uzupełnie – głównie od Zenona Buczewskiego – w momencie, kiedy były zrobione indeksy i układ chronologiczny odsyłają ce do nadanych poszczególnym pozycjom numerów. Dodanie jednego numeru wymagałoby przepisania cało ci.

Poj cie ruch harcerski rozumiane jest w tej *Bibliografii* bardzo szeroko. W zasadzie obejmuje ono wszystkie organizacje u ywaj ce w swym działaniu słowa polski skauting, harcerstwo, harcerski, harcerz lub Zwi zek Harcerstwa. Mamy tu wi c zarówno publikacje polskich organizacji skautowych, kolejnych Zwi zków Harcerstwa Polskiego, harcerstwa poza granicami kraju, harcerstwa emigracyjnego, Wolnego Harcerstwa, Czerwonego Harcerstwa, Organizacji Harcerskiej Zwi zku Młodzie y Polskiej, Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej.

Autor zgodnie z sugestiami Tomasza Piskorskiego podzielił zebrany materiał na XIII podstawowych działów:

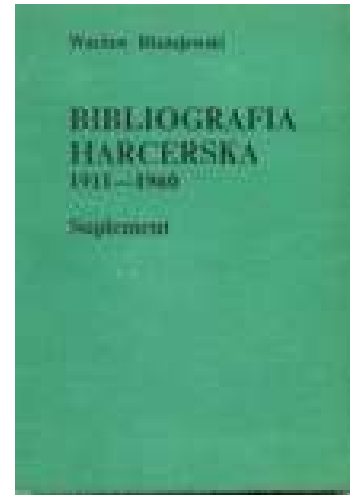
- I. BIBLIOGRAFIE I KATALOGI
- II. OPRACOWANIA OGÓLNE

- III. HISTORIA
- IV. ORGANIZACJA
- V. CELE I ZADANIA
- VI. METODYKA
- VII. TECHNIKA
- VIII. POWIE . NOWELA. REPORTA
- IX. PIE NI. POEZJE. PIEWNIKI
- X. UTWORY SCENICZNE
- XI. JEDNODNIÓWKI
- XII. KALENDARZE HARCERSKIE
- XIII. ODEZWY. ULOTKI

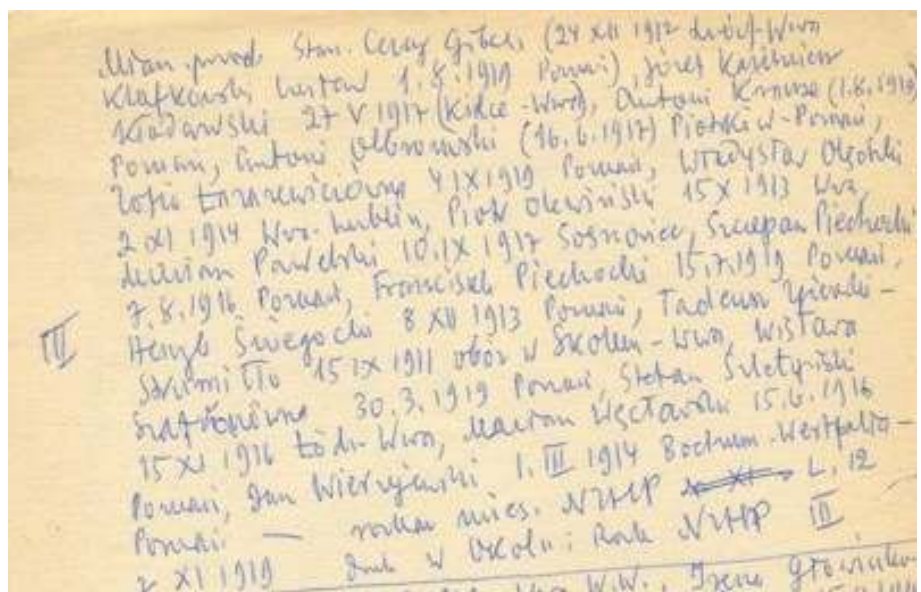
W przypadku, kiedy dana pozycja była trudna do jednoznacznego sklasyfikowania, Autor podawał dokładny opis z numerem w jednym dziale, a w innych nie nadawał pracy kolejnego numeru, a tylko sygnalizował jej istnienie i odsyłał do pełnego opisu. Tak wi c w dziale III. HISTORIA mamy zarówno prace sensu stricte historyczne jak i wiele opracowa , które przynosz wa ne informacje historyczne. Czytelnik nie musi wi c przeszukiwa setek pozycji, a ma cały interesuj cy go dział zebrany w jednym miejscu.

Spójrzmy jeszcze na harcerstwa poza krajem. Ju sam spis tre ci pokazuje na niezwykle harcerstwa jako ruchu. Znajdujemy tu zarówno prace wydane w pocz tkach ruchu harcerskiego we Lwowie, ale i Fryburgu, czy w Chicago. Ksi ki wydane w czasie I wojny w Kijowie, Pittsburgu i na Syberii, Mo emy ledzi wspaniały rozwój wydawnictwa harcerskich w okresie mi dzy-

wojennym w Polsce, ale i w ród Polaków w Niemczech i na emigracji USA. Potem przychodzi tragedia wojenna i pojawiaj si pod okupacj wydawnictwa szarych szeregów i Hufców Polskich, ale tak e ksi ki publikowane w Anglii, Jerozolimie, Valivade i wielu innych egzotycznych miejscach. ledz c dzieje ksi ki harcerskiej widzimy wspaniały rozwój harcerstwa w kraju w latach 1945-1948 i potem mizeri wydawnictw OH. *Bibliografia* pokazuje rozwój harcerstwa poza krajem i ponowne odrodzenie ruchu po 1956 r.

Kolejny tom *Bibliografii* ukazał si w ko cu 1985 r. i zawierał opisy 1 176 pozycji z lat 1961-1981. adna inna znana mi organizacja skautowa, czy młodzie owa nie dorobiła si takiego obrazu swojej pracy. Jednak z trzeciego tomu *Bibliografii* Druh Wacław nie był zadowolony. Pisał w li cie do

Notatki hm. Wacława Bła jejewskiego z lat siedemdziesi tych (ze zbiorów M. Miszczuka)

Z. Buczewskiego: *Bibliografi ze-psuto mi. Wyrzucono mi przedmow , w której dzi kowałem m.in. tym, którzy pomogli mi j opracowa , wyrzucili układ chronologiczny, za układ tematyczny przerobili po swojemu, cho to przecie jest dalszy ci g pierwszej cz ci. Dokonali ponadto ró nych innych zmian tek cie. Wszystko bez porozumienia iu-zgodnienia ze mn ¹¹. Jednak i ta cz dobrze pokazuje harcerski dorobek wydawniczy.*

Druh Waclaw imponował swoj pracowito ci i rzetelno ci . Janusz Kr el mielecki bibliofil, historyk harcerstwa i wydawca pisał o nim: *W swym benedykty skim trudzie nad histori harcerstwa polskiego był niezwykle rzetelny i ... niezmordowany! Pomini t w jego bibliografii harcerskiej jednodniówk , wydan w Mielcu, w roku 1923, zapagn t sprawdzi w autopsji, bo jako dokumentalista i bibliofil chciał jej „dotkn ”, pozna tre ka dej strony. Nie mógł po prostu uwierzy sam sobie, e swej mrówczej pracy co „przeoczył”, czego jeszcze nie dopełnił, jako perfekcjonista w tym zakresie wiedzy¹².*

Waclaw Bła ejewski zbierał materiały do kolejnych edycji *Bibliografii*. Ta praca pozostała niedoko czona. Jak napisał w cytowanym wy ej wspomnieniu Janusz Kr el: *To do tego rzetelnego twórcy – skromnego historyka harcerstwa, mo na odnie ći sk maksym : Bene de Patria meritis – Dobrze zasłu ony Ojczy nie.*

Opisy bibliograficzne:

W. Bła ejewski, *Bibliografia harcerska 1911-1960*, Warszawa 1981, 20,4 x 14,2 [cm], s. 452, MAW, nakł. 1 000. egz.

W. BŁA EJEWSKI, *Bibliografia harcerska 1911-1960. Suplement*, Warszawa 1984, 20 x 14,3 [cm], s. 65, MAW, nakł. 1 000. egz.

BŁA EJEWSKI Waclaw: *Bibliografia harcerska 1961-1981*, MAW, Warszawa 1986, 20,2 x 14 [cm], s. 238, nakł. 1 000. egz.

Recenzje:

M. Miszczuk, *Z rozwa a nad Waclawa Bła ejewskiego „Bibliografi harcersk ”* [w:] *Harcerstwo* 1983 nr 2, s. 31-39

J. A. Radomski, *Waclaw Bła ejewski, Bibliografia harcerska 1911-1960* [w:] *Studia Historyczne* 1985, nr 4, s. 660-663

Przypisy:

1. M. Miszczuk, *Waclaw Bła ejewski 1902-1986* (1) *Postaci z dziejów* [w:] *Harcerstwo* 1988, nr 3, s. 33-43; (2) *Harcerstwo* 1988 nr 3, s. 29-34. M. Miszczuk, *Druh Waclaw*, [w:] *Motywy* 1986 nr 9, s. 11
2. W. Bła ejewski, *Wspomnienia*, mps. s. 1 (w zbiorach autora)
3. Trzy karty Wolnego Słuchacza WWP. Spu cizna po Waclawie Bła ejewskim, w zbiorach Rodziny Bła ejewskich, udost pniona dzi ki uprzejmo ci Pani Zofii Bła ejewskiej

4. *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej* 1933. Naczelnictwo ZHP. Warszawa 1934 [HBW], s. 8/9
5. *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej* 1934. Naczelnictwo ZHP. Warszawa 1935 [HBW], s. 10
6. T. Piskorski, *W sprawie bibliografii harcerskiej* [w:] *Harcerstwo. Organ Naczelnictwa Zwi zku Harcerstwa Polskiego*, Warszawa R. I, nr 4 - grudzie 1934, s. 230
7. Rozkaz Naczelnictwa ZHP L.6 z 22 XI 1945 [w:] *Wiadomo ci Urz -dowe*, Warszawa R. XVIII, nr 3, 1945, s. 3
8. Protokół z posiedzenia Naczelnictwa z 1 czerwca 1945. AGK ZHP, Naczelnictwo
9. Korespondencja z Zenonem Buczewskim z 1962 r. Spu cizna po Waclawie Bła ejewskim, w zbiorach Rodziny Bła ejewskich, udost pniona dzi ki uprzejmo ci Pani Zofii Bła ejewskiej
10. Tam e. Korespondencja za lata 1962-1966, 1986
11. List Waclawa Bła ejewskiego do Zenona Buczewskiego z 25 lutego 1986 r. Spu cizna po Waclawie Bła ejewskim, w zbiorach Rodziny Bła ejewskich, udost pniona dzi ki uprzejmo ci Pani Zofii Bła ejewskiej
12. J. Kr el, *Wspominaj c Waclawa Bła ejewskiego*, Mielec 22 II 2005, mps., s. 2

M. Miszczuk

Wiesław Kukła

Współczesna prasa harcerska wydawana poza krajem – ogólne informacje bibliograficzne

Prasa harcerska stanowi wa -ny, bogaty, ciekawy i czasami jedyny dokument utrwalaj cy prac poszczególnych jednostek organizacyjnych i rodowisk. Literatura po wi cona emigracyjnej prasie harcerskiej jest niezwykle uboga. Odnosi si to tak e do czasopism wydawanych współcze nie.

Bezpo rednio po wojnie centrum ruchu harcerskiego stał si Londyn i tutaj koncentruje si te centrum wydawnicze. W latach 50-tych powstaj coraz silniejsze o rodki harcerskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki oraz Kanadzie, wydaj ce swoj ciekaw pras .

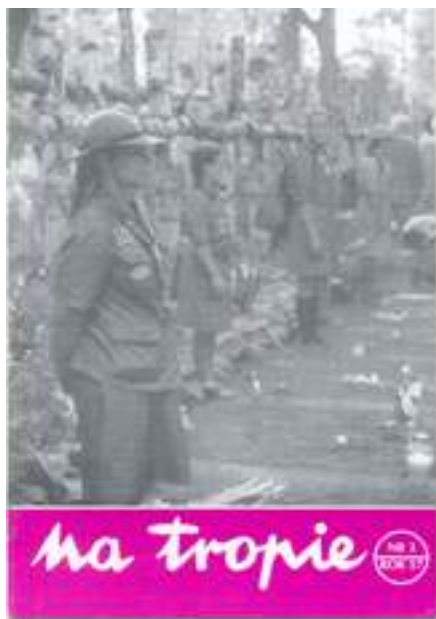

cd. ze str. 8

Po roku 1990 sytuacja polityczna umożliwiła odtworzenie ruchu harcerskiego na Zaozniu, Litwie, Białorusi i Ukrainie. Wszędzie tam wydawane są pisma harcerskie i ich opracowanie bibliograficzne czeka na autorów.

Tak się złożyło w minionych latach, że przez niemal pół wieku trwała przerwa w bezpośrednich kontaktach organizacyjnych pomiędzy harcerstwem działającym w kraju i na obczyźnie, a co gorsze została przerwana więź intelektualna. Nie ma już teraz powodów uniemożliwiających obustronną współpracę. Pozostała natomiast ogromna luka informacyjna, którą trzeba cierpliwie wypełnić.

Planowany cykl informacyjny miałby stanowić drobny przyczynek w tej pracy, do której zapraszamy zainteresowanych.

Podstawowe, historyczne już opracowania bibliograficzne to prace autorstwa Kazimierza Obtułowicza (Anglia) i Zenona Buczewskiego (Kanada). Oba zestawy wydawnictwa prasowe obejmujące okres od września 1939 roku.

Kazimierz Obtułowicz, *Prowizorium Bibliografii Czasopism wydawanych przez harcerzy/ki/ na obczyźnie od 1939 r.*, Londyn, Anglia 1969. Zawiera na dwóch stronach maszynopisu 96 tytułów ze szczegółowymi informacjami bibliograficznymi. Jest to jednak pionierskie opracowanie, gromadzące rozproszone do tej pory informacje. Krótko badał i rozszerzył Zenon Buczewski, opracowując *Czasopisma harcerskie na wycieczce od 1939 roku*, Vancouver B.C., Kanada 1986, str. 92, wyd. II. Opracowanie zawiera tytuły czasopism harcerskich z obszernymi informacjami bibliograficznymi.

Niedawno ukazała się publikacja Mariana Miszczyka, *Bibliografia emigracyjnej i polonijnej prasy harcerskiej 1914–2001*, Warszawa 2002, str. 157. Jest to bibliografia generalna obejmująca cały okres ukazania się prasy harcerskiej i zawiera 309 tytułów czasopism z podstawowymi informacjami bibliograficznymi.

Współczesna prasa harcerska wydawana poza krajem

Centralnie wydawane pisma Naczelnicztwa Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP), Głównej Kwatery Harcerzy, Głównej Kwatery Starszego Harcerstwa. Pisma te przeznaczone są dla harcerskich odbiorców na całym świecie. Są to:

Na Tropie. Pismo Młodzieży Harcerskiej, Wydawca: Naczelnicztwo ZHP poza granicami Kraju, 23-31 Beaver Lane, London W6 9AR, England.

Ognisko Harcerskie. Kwartalnik Starszyny Harcerskiej, Wydawca: Naczelnicztwo ZHP poza granicami Kraju. (adres j. w.)

W zelek. Pismo Instruktorów, Wydawca: Główna Kwatera Harcerzy. (adres j. w.)

Na kontynencie amerykańskim ukazują się dwa inne tytuły:

Wici Harcerskie Kanady, Wydawca: Zarząd Okręgu ZHP w Kanadzie, Adres redakcji: 75 Humbercrest Blvd., Toronto, Ontario, M6S 4L2, Kanada.

Znicz. Wiadomości Harcerskie, Wydawca: ZHP Okręg Stany Zjednoczone, Adres redakcji: 60 Flanders Road, Bethlehem, CT 06751, USA. To pismo jest kolportowane z Poznania w Europie Zachodniej i Wschodniej oraz w Polsce.

Ponadto ukazują się tam pisma o wyraźnie lokalnym profilu:

Kronika harcerska, Chicago, IL, USA.

Kronika harcerska, Toronto, Ontario, Kanada.

Nowe organizacje harcerskie powstałe po upadku komunizmu mają tak e swoje pisma:

Nasza Gazetka. Harcerskie Pi-smo dla Dzieci i Młodzie y, Wydawca: Rada Naczelna Harcerstwa Polskiego w Republice Czeskiej, Czeski Cieszyn, Republika Czeska.

Bogu i Ojczy nie. Biuletyn Duszpasterstwa Harcerstwa na Białorusi, Wydawca: ks. Jan Bo -

-kowski, Mi dzyrzecz, powiat Grodno, Białoru .

Wile ska Gazeta Harcerska. Pi-smo Młodzie y Polskiej na Litwie, Dodatek do „Kuriera Wile skiego”. Wilno, Litwa.

Harcerz Kresów. Pismo Braci Harcerskiej H[arce]stwa P[olskiego] n[a] U[krainie], Lwów, Ukraina.

W kolejnych cz ściach przedstawi podstawowe informacje dotyczące wymienionych czasopism.

Wiesław Kukła

Współczesna prasa harcerska na obczy nie W ZEŁEK. PISMO INSTRUKTOREK (Londyn)

Początki wydawania własnej prasy Organizacji Harcerk Związku Harcerstwa Polskiego poza granicami Kraju sięgają 1949 roku. Staraniem zespołu Komendy Harcerk Wielkiej Brytanii i przy współpracy wydawniczej Głównej Kwatery Harcerk, w październiku 1949 r. zaczęło wychodzić w Londynie pismo „Ogniwa” pod redakcją hm. Ewy Gieratowej. Po jej wyjeździe do USA w 1951 r. redakcją objęła przew. Barbara Markowska-Kozłowska.

Pismo artystycznie ilustrowane przez drużynę Iren Czarnecko-Bogdanowiczów, zawierało dużo materiału metodycznego i z zakresu kultury polskiej. Ukazywało się do 1955 r.

Sylwetka redaktorki:

Halina CZAKI- LEDZIEWSKA, harcmistrzyni od 1950 r., inicjatorka konferencji instruktorek ADASTRA, założycielka i redaktorka pisma harcerskiego W ZEŁEK nieprzerwanie od 1961 roku.

Urodziła się w 1922 r. w Gostyninie. Maturę zdała w 1939 w Gimnazjum im. J. Słowackiego w Warszawie. W czasie wojny przebywała z rodziną we Francji, gdzie studiowała na wydziałach chemicznym i elektrometalurgicznym Politechniki w Grenoble.

Od 1934 w harcerstwie w 3 Warszawskiej Drużynie Harcerk im. E. Plater gdzie była przyboczną. We

Halina Czaki- ledziewska

Francji 1941-1942 prowadziła drużynę starszych dziewcząt w Aix-les-Bains, potem do 1944 hufiec w Grenoble. Odbyła dwa kursy starszyny organizacji francuskiej. W latach 1943-1946 była drużynową w drużynach francuskich, a w 1945-1946 prowadziła drużynę w drużynach w polskiej bursie w Uriage. Od 1948 w Anglii. Początkowo w Komisji W drużynach Głównej Kwatery Harcerk. W latach 1960-1972 oraz

1980-1988 Naczelniczką Harcerk ZHP pgK.

W czasie pełnienia tej funkcji rozpoczęła redagowanie w formie biuletynu/listu pisma dla instruktorek W ZEŁEK w celu zwiezianym wymian myśli do wiadomości instruktorek rozsyłanych po wszystkich kontynentach.

W ZEŁEK. Pismo Instruktorek – wydawane od 1961 r.

Pismo wydawane przez Główną Kwaterę Harcerk ZHPpgK jako dwumiesięcznik. Rozpoczęło jego wydawanie w styczniu 1961 r. Była to jedna kartka odbijana na powielaczu. Rozsyłany był do Komendantek

Chor gwi, które przesyłały go do poszczególnych instruktorek. Z początku „W zełek” był listem Naczelniczki, wzgl. dnia G.K. Harcerek do instruktorek i był pisany prawie wyłącznie przez ówczesną Naczelniczkę, czyli Halinę Ledziowską. W numerze 1. czytamy: *Na pierwszym zebraniu G.K.Harcerek mówiły my o konieczności stałego i częstego kontaktu między poszczególnymi terenami... Wynikiem tej dyskusji jest nasz „W zełek”, który ma wychodzić w wiat przynajmniej raz na trzy miesiące, względnie częściej...b. gdzie zawierał wszystko to, co nie miało ci się w rozkazie....* Pierwsze 6 numerów to jedna dwustronnie zadrukowana kartka powielanego maszynopisu. Już nr 7 ma cztery strony, a w numerze 10 (sierpień 1963) pojawia się charakterystyczna „w zełkowa” winieta, do dzisiaj używana. Kolejnych 36 numerów wykonano na powielaczu.

Od numeru 15, maj tego roku 12 stron, pojawiły się fotografie wklejane ręcznie. Nakład wynosił wówczas 200 sztuk. Druk offsetowy pojawił się od numeru 37 (grudzień 1968), zawierając tegoż teraz już 16 stron, z licznymi ilustracjami i fotografiami. Zwracaj uwagę zawsze ciekawie skomponowane graficznie strony tytułowe, niekiedy nawet całe okładki. Z biegiem czasu coraz więcej instruktorek pisało do „W zełka” i podsumowanie w numerze 100 z czerwca 1979 roku, kolejnego roku 19, wykazało 158 nazwisk autorek publikacji. Od początku do roku 2004 pismo redagowała hm. Halina Ledziowska, jednak jej nazwisko pojawiło się w „stopce redakcyjnej” dopiero w numerze 165 (kwiecień 1990), w trzydziestym roczniku pisma.

Pismo ma charakter metodyczno-programowy. Zawiera sporo informacji o pracy harcerek w różnych krajach, z obrad NRH, ze zjazdów i zlotów. Często są sprawozdania z kontaktów z harcerstwem w Polsce. Niemal w każdym numerze w dziale „Nasze Instruktorzy” prezentowane są obszernie ucyfrowane instruktorzy, które odeszły „na wieczną wart”. Od kilku lat w rubryce: „Co słychać w Harcerstwie w Polsce” są też informacje z działalności ZHR i ZHP, pisane przez instruktorki „krajowe”. Wreszcie klik „Instruktorki pisz ”

zawiera uwagi i opinie instruktorek z wielu krajów. Współczesny „W zełek” jest pismem w pełni nowoczesnym: skład komputerowy, piękne fotografie i grafika, liczne wypowiedzi czytelniczek, a przede wszystkim aktualna treść dokumentacji prac Organizacji Harcerek. Stały czytelnik odnosi wrażenie, że deklarowana przez Redakcję: *Wolna trybuna dla swobodnych wypowiedzi na łamach W zełka* jest rzeczywiście realizowana.

Od numeru 252 (październik 2004) pismo redaguje zespół: Danuta Pniewska (redaktorka), Halina Ledziowska, Elżbieta Andrzejowska, Barbara Kowalewska, T. Łakomy, Małgosia Niwczyk (okładka i ilustracje), Wanda Sokołowska. Administracja: Basia Janczyńska, Hela Ciecierska.

Przejrzyj treść ostatnich pięciu numerów:

NUMER 250 (czerwiec 2004) Rok 44. Numer Jubileuszowy.

- Jubileusz – wiersz i życzenia.
- Halinka. Rozmowa z Druhną hm. Haliną Ledziowską redaktorką W ZEŁKA.
- W ZEŁEK [wspomnienia] hm Włada Szałowska.
- MODLITWA. Wiersz Jan Ramocki, czerwiec 1942.
- Pamiętam [wspomnienia z lat wojny] Hanna Zbirowska-Kocińska.
- Niewolnicy przeszło ci. Ksiądz Prałat Zdzisław Peszkowski.
- NAZARET [wspomnienia] hm Włada Sewerynowa-Szałowska.
- Instruktorzy pisz ...
- Instruktorzy wykluczeni czy już niepotrzebni? Hm Danka Andersz.
- Supelki [pokwitowania wpłat]

NUMER 251 (sierpień 2004) 60-lecie POWSTANIA WARSZAWSKIEGO.

- NAJMŁODSI wiersz Ładysław Buczyński
- Fragmenty wspomnień [z Powstania] Hanna Zbirowska-Kocińska
- O działalności harcerek pod okupacją niemiecką. Hm W. Szałowska
- 50 lat kapłaństwa ks. Zdzisława J. Peszkowskiego.

- Rozważania o zatraconych w ciągu lat wartościach Harcerstwa. Hm Elżbieta Andrzejowska
- Co słychać w Polsce: w ZHR ; w ZHP.
- Wyprawa na Monte Cassino 2004.
- Nowe wydawnictwa
- Nasze Instruktorzy: p. Harcmistrzyni Mieczysława Niewiarowska 1906-2004
- p. Harcmistrzyni Anna Zawadzka 1919-2004
- Niewolnicy przeszło ci c.d. Ksiądz Prałat Zdzisław Peszkowski
- Instruktorzy pisz ...
- Supelki

NADZWYCZAJNY DODATEK JUBILEUSZOWY

- [fotografie: ci, którzy zaczęli; pierwsze doświadczenia; pracowały w administracji i przy wysyłce; kuchniczki w zełkowej; produktywni autorki]

NUMER 252 (październik 2004)

- Kolonia Hufca „Bałtyk” 2004
- SZARE SZEREGI Zlot ZHPpgK i Harcerstwa na Wschodzie w 60 rocznicę Powstania Warszawskiego: Komenda Zlotu, Zlot „B d Gotów”, Drużyna instruktorek na Zlocie, Obóz „SAWA” – Chor. W. Brytyjska,
- Z prasy zlotowej.
- Jubileusz W zełkowo-Halinkowy
- Nowe wydawnictwa
- Instruktorzy pisz ...
- Supelki

NUMER 253 (grudzień 2004)

- Druh Prezydent hm. Ryszard Kaczorowski
- 100 lat trzy razy [dla Druha Kapelana Naczelnego ZHPpgK]
- Jeszcze o zlocie „Szare Szeregi” w Okuniewie. Hm. Maria Nowak-Kaczmarek, Komendantka Chorągwi Harcerek Harcerek Australii
- Wspomnienia gospodarcze ze zlotu „Szare Szeregi” Okuniew 2004.
- LATO 2003. Wycieczka i obóz eglarski hufca harcerek „Podhale” i harcerzy z Kalifornii.

- Co słycha w Polsce: w ZHP (hm. Halina „Misia” Jankowska); w ZHR (hm Magdalena J drzejowska)
- p. Hm Tomasz Strzembosz (wspomnienie)
- Wie ci z Chor gwi Harcerek w Wielkiej Brytanii
- WOMEN POWER? [Przewodnicz cymi ZO s instruktorki: w Australii – hm. Krysia Paszkiewicz Ciołek; we Francji – Frania Konieczna-Aghamalian; w Stanach – Gabriela Backiel; w Kanadzie – Teresa Berezowska]
- Dzie My li 2004
- W zeł Przyja ni [instrukcja techniczna norweskiego w zła

- przyja ni zwanego równie Japo sk Koron]
- Dzie My li 2005 [propozycje]
- Supelki
- CELEBRATING POLAND Wystawa w Gunnersbury Park Museum w Londynie
- Instruktorci pisz ...

NUMER 254 (luty 2005) Rok 45

- TSUNAMI
- 13 Złaz Seniorów ZHP [w Płocku], hm. Ela Andrzejowska
- W drowniczki po Zachodnim Stoku.
- GRA – ywy wiat [dla zuchów]
- Co słycha w Polsce: w ZHP (Halina „Misia” Jankowska); w ZHR (hm Magdalena J drzejowska).

- Stowarzyszenie Harcerskie [w Warszawie]
- Dyskutujemy. Dzie My li czy Dzie My li Braterskiej. Hm. W. Spławska
- Wystawa [obrazów Joanny Zapa nik - Crawford w POSK-u w Londynie]
- Po ywienia – fakty o głodzie.
- Jeszcze o Zlocie.
- Pro ba Ewy Gierat [dot. erraty do ksi ki „Korzenie i Owoce”]
- Instruktorci pisz ...
- Supelki

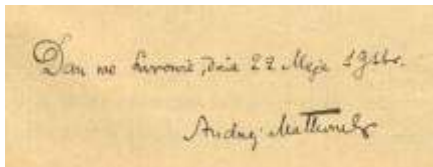
Adres redakcji:

Główna Kwatera Harcerek pgK,
23-31 Beavor Lane, London W6 9AR
GB e-mail: wezelek@zhp.org.uk

Marek Popiel

KOLEJNY NUMER

Kolejny numer SKAUTA uka e si 22 maja 2005 r., w 94 rocznic wydania we Lwowie pierwszego Rozkazu Dziennego, podpisanego przez Andrzeja Małkowskiego.

Data, widniej ca pod pierwszym oficjalnym dokumentem ujawnionego w zaborze austriackim skautingu polskiego, jednoznacznie okre la historyczny moment oficjalnego powstania naszej organizacji. Jak si okazuje, nie wszyscy si z tym faktem zgadzaj

Uka e si te materiał o pierwszym naczelniku skautowym - Kazimierzu Wyrzykowskim i jego zapomnianym grobie na dalekim cmentarzu w ólkwi. Czytelnik znajdzie dalszy ci g artykułu o czasopiśmach emigracyjnych, materiał dotyczący początków skautingu i sposób, w jaki gromadzono wiedzę

o tym najwcześniej w tym okresie. Ciekawe będą prezentacje „najnowszych odkryć” w archiwach i muze-

-ach. Dotyczy to m.in. wizerunku krzyża harcerskiego i odnalezionych tarnowskich fotografii skautowych.

Brak zlikwidowanego miesięcznika HARCERSTWO, powoduje, że nie ma płaszczyzny wymiany myśli i informacji. A przecież w ostatnich latach ukazało się wiele rozpraw i księzek o tematyce harcerskiej. Recenzje o tych księgach powinny być również ciekawą lekturą.

Redakcja prosi czytelników oraz wszystkich zainteresowanych o współpracę, nadsyłanie artykułów,

materiałów ilustracyjnych, propozycji stałych działów oraz tematyki poszczególnych numerów, aby w miarę równomiernie pod względem geograficznym ukazać rozwój idei skautowej na ziemiach polskich.

Wszelkie materiały publikowane na łamach SKAUTA mogą być przedrukowywane i wykorzystywane w zakresie obowiązyjących przepisów prawa, a w szczególności Ustawy o Prawie Autorskim, podając zawsze nazwisko autora i źródło opracowania.

Materiały nadesłane redakcja zachowuje.

Przyjmij format pisma, umiarkuj jego cięgnięcie za pośrednictwem Internetu na własny komputer i wydrukowanie jego fragmentu lub całości na dowolnej drukarce. Od przyszłego numeru będą to dwa pliki w formacie PDF różniące się wielkością i jakością zamieszczanych fotografii.

Korespondencje należy kierować na adres: skaut@skaut.okay.pl

Zapraszamy do współpracy!